

O‘zbekiston Respublikasi

Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi

SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

XORIJIY FILOLOGIYA

til • adabiyot • ta’lim

ilmiy–uslubiy jurnal

Samarqand

3(68)/ 2018

**Ministry of Higher and Secondary Special
Education of the Republic of Uzbekistan**

SAMARKAND STATE INSTITUTE OF FOREIGN LANGUAGES

FOREIGN PHILOLOGY

Language • Literature • Education

Scientific-methodology journal

Samarkand

Хорижий филология: тил, адабиёт, таълим.
№3 (68), 2018.

Уч ойда бир марта чиқадиган илмий-услубий журнал

Муассис: Самарқанд давлат чет тиллар
институти

Таҳрир хайъати:

ТУХТАСИНОВ Илҳомжон (раис)
САФАРОВ Шаҳриёр (бош муҳаррир)
АШУРОВА Дилором
АШУРОВ Шаҳобиддин
ТУРНИЁЗОВ Нёмат
РИЗАЕВ Баҳодир
(муҳаррир ўринбосари)
ХОЛБЕКОВ Муҳаммаджон
ИСМОИЛОВ Салоҳиддин
КИСЕЛЁВ Дмитрий
НАСРУЛЛАЕВА Нафиса
ЯХШИЕВ Ашур (масъул котиб)

Жамоатчилик кенгаши:

БУШУЙ Татьяна
ГИЙОМ Оливье (Франция)
КИДА Цуйоши (Япония)
СИГМИЛЛЕР Стив (АҚШ)
УСМОНОВ Ўрол
ЖИАНГ Фенг (Хитой)
РАҲИМОВ Ганишер
МИРЗАЕВ Ибодулло
КАРАСИК Владимир (Россия)

*Журнал Олий Аттестация комиссиясининг
филология фанлари бўйича эксперт кенгаши (2014
йил 10 мартдаги 2-сонли баённома) тавсияси билан
зарурий нашрлар рўйхатига киритилган.*

Таҳририят манзили:

Самарқанд ш., Бўстонсарой кўчаси, 93, СамДҶТИ.
Телефонлар: (998-662)233-78-43;
(998-662)231-13-42
Факс: (998-662) 210-00-18.
Email: ssifl_info@mail.ru

*Журнал Самарқанд вилоят матбуот ва ахборот
бошқармаси томонидан № 09-12 рақам билан
рўйхатга олинган.*

ISSN: 2181-743X; Индекс 1266.

Журнал 2001 йилдан чиқа бошлаган.

© Самарқанд давлат чет тиллар институти,
2018 йил.

Foreign Philology: Language, Literature, Education.
№3 (68), 2018.

Scientific-methodical journal

Founder: Samarkand State Institute of Foreign
Languages

Editorial Board:

TUKHTASINOV Ilhomjon (chairman)
SAFAROV Shahriyor (editor-in-chief)
ASHUROVA Dilorom
ASHUROV Shahobiddin
TURNIYOZOV Nemat
RIZAYEV Bakhodir
(vice editor)
KHOLBEKOV Mukhammadjon
ISMAILOV Salohiddin
KISELYOV Dmitriy
NASRULLAEVA Nafisa
YAKHSHIEV Ashur (executive secretary)

Public Council:

BUSHUY Tatyana
GUILLAUME Olivier (France)
KIDA Tsuyoshi (Japan)
SEEGMILLER Steev (USA)
USMONOV Ural
JIANG Feng (China)
RAKHIMOV Ganisher
MIRZAEV Ibodullo
KARASIK Vladimir (Russia)

*The journal is included in the list of required publications
according to the recommendation of the expert council in
filological sciences of Higher Attestation Committee
(Proceeding # 2 from March 10, 2014).*

Address:

Samarkand, Bustansaray str. 93, SamSIFL.
Phone: (998-662) 233-78-43;
(998-662)231-13-42
Fax: (998-662) 210-00-18
Email: ssifl_info@mail.ru

*The journal is registered under No 09-12 by
Samarkand Regional Department of press and
information.*

ISSN: 2181-743X; Index 1266.

The journal has been published since 2001.

© Samarkand State Institute of Foreign Languages,
2018.

МУНДАРИЖА

МАҚОЛАЛАР

Холбеков М. Таржима адабиётининг тарғиби ва малакали таржимонларни тайёрлашнинг долзарб масалалари	5
Сафаров Ш. Таржимоннинг лисоний шахс сифатида бажарадиган фаолияти	9
Рисаева О. Аспектуальные ситуации с участием сочетаний с предельным функциональным глаголом <i>finden</i> в современном немецком языке.....	21
Turniyozov В. <i>Kauzativ ma'no va uning tilshunoslikda o'rganilish holati</i>	25
Мирсанов Ғ. Темпоралликнинг референциал хусусиятлари	30
Ўринбаева Д., Хўжамқулов А. Равишларнинг стилистик имкониятлари	33
Чупонов О. Надстрочные знаки над гласными в скорописных рукописях посольских книг по связям России с Хивой и Бухарой XVII в	37
Джумабаева Ж., Муродова Н. Когнитивные признаки энантиосемии в разносистемных языках	43

ИЛМИЙ АХБОРОТЛАР

Шерматов А. Илмий матнларда дейктик хаволаларнинг прагматик хусусиятларига доир ...	48
Ким С. Лексические элементы как средство связи в составе бессоюзного сложного предложения	51
Mamirova D. <i>Reklama matnlarining o'ziga xos xususiyatlari haqida ayrim mulohazalar</i>	56
Асланова Ҳ. Гадой и жодида кофия шаклларининг ўзига хос ифодаланиши.....	60
Абдурахмонова Н., Тулиев У. Инглизча-ўзбекча машина таржимасида морфоанализатор таҳлили	64
Мавлонова Н. К вопросу о типологии фразеосочетаний	71
Мирзоев Х. XIII-XV аср форс-тожик ва ўзбек арузшунослигининг ривожланиш жараёнида Шамс Қайс Розийнинг мавкеи.....	74
Қаюмов О. Шамон йўқловлари фольклор жанри сифатида	79
Гафарова З. Гап коммуникатив структурасини аниқлаш структураси мезонлари.....	86
Давлатова М. Инглиз тилида резултатив каузал қурилмалар.....	90
Муминова А. <i>Gehen</i> феълининг аспектвал семантикаси.....	93
Қўчқорова С. Европа ва ўзбек халқ эртақларининг ўрганилишига оид	97
Киселев Д. Дискурсивная интерпретация анафорических наречий места французского языка.....	102

CONTENTS

REPORTS

Xolbekov M. Promotion of translation literature and topical issues of qualified translators	5
Safarov Sh. Interpreter as a linguist	9
Risaeva O. Aspectual situations of combinations with limited functional verb finden in the modern German language	21
Turniyazov B. Causative connotation and its analysis in linguistics	25
Mirсанov G. Referential features of temporality	30
Urinbayeva D., Xo'jamkulov A. Stylistic peculiarities of adverbs	33
Chuponov O. Superscript marks over vowels in cursive manuscripts of embassy books on Russia's relations with Khiva and Bukhara XVII	37
Djumabaeva J., Murodova N. Cognitive aspects of enantiosemy in heterogeneous system languages	43

SCIENTIFIC INFORMATIONS

Shermatov A. The pragmatic properties of deictic footnotes in scientific texts	48
Kim S. Lexical elements as means of communication on the construction of complex sentences ...	51
Mamirova D. Some important features about the text of advertisement	56
Aslanova H. In the work of Gadoi, the peculiar expression of rhymes' form	60
Abdurakhmonova N., Tuliyeu U. Morphological analysis by finite state transducer for uzbek-english machine translation	64
Mavlonova N. Typological problems of phrasal units	71
Mirzoyev X. The role of Shams KaysRoziy in the development of XIII-XV centuries Persian-Tajik and uzbek ruz studiy	74
Kayumov O. The Shamon conquests are the folklore genre	79
Gafarova Z. The Criteria of Communicative defining of Sentence Structure	86
Davlatova M. Causal-resultative constructions of the English language	90
Muminova A. The aspectual semantics of the verb gehen – to go	93
Kuchkorova S. About the study of European and Uzbek folk tales	97
Kiselyov D. Discursive interpretation of anaphoric local adverbs in French language	102

REPORTS

МАҚОЛАЛАР

Илмий ҳаёт

Шу йилнинг 7-8 август кунлари Тошкент шаҳрида Ўзбекистон ёзувчилари уюшмаси, Ўзбекистон Республикаси олий ва ўрта таълим вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси фаилар академияси ташаббуси билан ташкил этилган "Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётини халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари" мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция бўлиб ўтди. Унда ўттиздан ортиқ хорижий мамлакатлардан вакиллар иштирок этди. Конференциянинг очилишида Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг табриги ўқиб эшиттирилди.

Ушбу конференцияда институт "Таржима назарияси ва амалиёти" кафедраси профессори Муҳаммаджон Холбеков ҳам иштирок этди ва маъруза қилди. Ушбу маъруза матини журналда эълон қилмоқдамиз.

Тахририят

ТАРЖИМА АДАБИЁТИНИНГ ТАРҒИБИ ВА МАЛАКАЛИ ТАРЖИМОНЛАРНИ ТАЙЁРЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

*Холбеков Муҳаммаджон,
СамДУТИ профессори*

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Жаҳон адабиётининг энг сара намуналарини ўзбек тилига ҳамда ўзбек адабиёти дурдоналарини чет тилларга таржима қилиш ва нашр этиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари" тўғрисида 2018 йил 18 майдаги 376-сон қарорининг қабул қилиниши айни муддао бўлди, адабий жамоатчиликда катта қизиқиш уйғотди.

Ўтмиш тарихимизга назар ташлагудек бўлсак, таржима адабиёти ватан адабиёти билан вобаста тараққий этиб келмоқда. Таржима амалиёти ва унинг назарий муаммолари борасида ҳам бой тажрибага эгамиз.

Ўтган XX аср давомида таржима асарларининг жуғрофияси янада кенгайди. Аср бошида адабиёт сахнасига чиккан Абдулла Қодирий, Чўлпон, Усмон Носир каби адибларимиз жаҳон адабиётидан таржима қилиш тажрибасини бошлаб бердилар. Чўлпон қаламига мансуб Шекспирнинг "Ҳамлет", Усмон Носир ўгирган Лермонтовнинг "Демон" асарлари таржимаси ханузгача ўз қимматини йўқотгани йўқ. Улар ордидан адабий жараёнга кириб келган Ойбек, Ғ.Ғулом, А.Қаххор, М.Шайхзода, Миртемир, М.Исмоилий сингари қаламкашлар таржима қилган асарлар ўзбек таржимачилигининг муҳим ютуқлари саналади. Масалан, орадан саксон йил ўтган бўлса-да, Ойбек ўгирган "Евгений Онегин" романи ханузгача ўқувчиларга манзур бўлиб келмоқда. Ёки, Эркин Воҳидов қаламига мансуб Гётеннинг "Фауст" фожиаси таржимаси, Абдулла Орипов томонидан ўгирилган Данте "Илохий Комедия"сининг "Дўзах" китоби, Иброҳим Ғафуров таржима қилган Ф.Достоевский ва Э.Хемингуэй романлари ўтган аср таржима амалиётининг нодир нусхалари бўлиб хисобланади.

Хуллас, жаҳон адабиётининг номдор адиблари асарлари тилимизга мунтазам таржима қилиниб келинмоқда. Айниқса, мустақиллик йилларида ватанимизда таржима адабиётига эътибор янада ортди. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов ташаббуси билан нашр юзини кўрган "Жаҳон адабиёти" журнали ўтган йигирма йил ичида хорижий мамлакатлар адабиёти билан ўзбек китобхонини таништиришда муҳим роль ўйнаб келмоқда. Бу йилларда устоз таржимонлар Қодир Мирмуҳаммедов, Иброҳим Ғафуров, Жамол Камол, Низом Комилов, Муҳаммад Али, Абдулла Шер, Янглиш Эгамова, Мирпўлат Мирзо, Амир Файзулла,

Мирзаали Акбаровларнинг шижоатли меҳнати туфайли жаҳон адабиётининг ўнлаб намуналари китоб жавонимиздан ўрин олди. Шу ўринда, устоз таржимон Иброҳим Ғафуровнинг Ф.М.Достоевский, Ф.Ницше, Ж.Жойс, Ч.Айтматов ижодидан қилган таржималарини алоҳида таъкидлаб ўтмоқ лозим. Масалан, ирланд ёзувчиси Жеймс Жойс қаламига мансуб “Улисс саргузаштлари” романининг Иброҳим Ғафуров томонидан тилимизга таржима қилингани муҳим воқеа бўлди. Қолаверса, адабиёт аҳли буни “катта жасорат” дея баҳолашмоқда.

Энг қувонарлиси, сўнгги йилларда билвосита таржима амалиётидан бевосита таржима амалиётига ўтиш даври бошланди. Бевосита аслиятдан таржима қилаётган маҳоратли таржимонларимизнинг меҳнати кўзга кўрина бошлади. Масалан, Мирзаали Акбаров, Бегойим Холбекова, Алишер Отабоев, Ойбек Остонов, Аъзам Обидов қабилар ўз таржималари билан жамоатчиликка яхши танилдилар. Кейинги пайтда бадиий таржимага иштиёқи баланд ёшларнинг бўй кўрсата бошлагани кишида мамнуният ҳиссини уйғотади. Ҳилола Рўзиева, Қандилат Юсупова, Шахло Облоқулова каби истеъдод соҳибларининг жаҳон адабиётидан амалга оширган таржималари матбуот саҳифаларида эълон қилинмоқда.

Ўзбек адабиётининг чет тилларга таржимаси ва хорижда ўрганилиши тарихига тўхталадиган бўлсак, бу борада ҳам бой тажриба тўпланган. Масалан, француз олими Бартолемей д'Ербеллонинг 1697 йил Парижда чоп қилинган “Шарқ кутубхонаси” (La Bibliotheque orientale) комусида илк дафъа ўзбек мумтоз адабиёти, хусусан, ҳазрат Алишер Навоий ва Заҳириддин Муҳаммад Бобур ҳаёти ҳамда ижоди ҳақида мақолалар берилганди.¹ Шундан сўнг европалик олимлар Навоий, Бобур ва Абулғозихон ижодини ўрганиш, улар асарларини француз, немис ва инглиз тилларига таржима қилиш билан жиддий шуғуллана бошладилар. Натижада, ҳазрат Навоий “Хамса”сига қирувчи айрим дostonлар, Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Бобурнома” ва Абулғозихоннинг “Шажараи турк” асарларининг французча, немисча ва инглизча таржималари Европа бўйлаб кенг тарқалди. Улар ҳақида тадқиқотлар ёзилди.

Ўтган XX асрда ҳам ўзбек адабиётидан хорижий тилларга таржима қилиш анъаналари давом этди. Бу даврда таржима амалиётида асосан рус тили воситачилик вазифасини бажарди. Яъни, етук адибларимиз Абдулла Қодирий, Ойбек, А.Қаххор, Ғ.Ғулом, Зулфия, Ш.Рашидов, А.Мухтор, П.Қодиров, О.Ёқубов, Э.Воҳидов, А.Орипов асарлари дастлаб рус тилига, сўнгра рус тилидан хорижий тилларга таржима қилинди. Бу таржималар нечоғлик аслиятдан узок бўлмасин ўзбек адабиётини хорижда танилишида муҳим роль ўйнади.

Мустақиллигимизнинг илк даврида ўзбек тилидан хорижий тилларга ва хорижий тиллардан ўзбек тилига бевосита таржима амалиётига ўтиш борасида ҳам илк қадамлар ташланди. Жаҳон адабиёти намуналарини бевосита аслият тилидан таржима қилишга дастлаб Жамол Камол, Абдулла Шер, Шавкат Раҳмон, Янглиш Эгамова, Амир Файзулла, Тохир Қаххор, Мирзаали Акбаровлар қиришган бўлсалар, эндиликда улар изидан бораётган таржимонлар сафи ортиб бормоқда. Айни пайтда, хорижий тилларни муқаммал эгаллаган ёшларимиз ўзбек адабиёти намуналарини инглиз, немис, француз, хитой, япон, корейс тилларига таржима қилишмоқдалар. Бу ўринда, албатта таржимонларимизнинг хорижлик мутахассислар билан ҳамкорликда фаолият кўрсатаётганлари самарали натижа берапти. Бунга Носир Қамбаров, Бегойим Холбекова, Ойбек Остонов, Илҳом Тўхтасинов, Аъзам Обидов, Муродхон Эргашев каби таржимонлар фаолиятини мисол келтириш мумкин.

Сўнгги йилларда бу тажриба Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети ва Самарқанд давлат чет тиллар институтида кенг жорий қилинмоқда. Масалан, тилшунос олим, ЎзДЖТУ профессори Носир Қамбаров Алишер Навоийнинг “Лисон ут-тайр” асарини инглиз тилига, профессор Омон Мўминов ва доцент Илҳом Тўхтасинов Ойбекнинг “Навоий” романини, Илҳом Тўхтасинов ва И.Йўлдошев Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” повести ҳамда А.Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романини ўзбек тилидан бевосита инглиз тилига таржима

¹ қаранг: Холбеков М. Узбекская классическая литература во французской культуре XVII-XXвеков. – Ташкент: «Mumtoz soʻz», 2016. С. 40-88.

килишди. Шунингдек, таржимон ва шоира Бегойим Холбекова Алишер Навоийнинг 100 та ғазалини аслиятдан бевосита инглиз тилига тағлама таржималарини амалга оширди. Навоий ғазалларидаги маънолар хилма-хиллиги, сўз ўйинлари ва илоҳиётга оид сўз ва ибораларни инглиз ўқувчисига тушунарли бўлиши учун таржимон тағмадда уларга изоҳлар берган. Қувонарлиси шуки, И.Тухтасинов ва У.Ўлдошев томонидан бажарилган мазкур тағлама таржималар Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Халқаро алоқалар ва бадиий таржима бўлими томонидан хорижлик ижодкорларга таҳрир учун юборилди. Масалан, ушбу ижод маҳсули, хусусан, америкалик олим ва ижодкор Денис Дели қалбида улуғ бобомиз ижодига бўлган меҳру муҳаббатни янада орттирди.

Албатта, адабиётимизнинг бу каби йирик ва жиддий намуналари таржималарини амалга ошириш, таҳрир ва нашрини таъминлаш осон кечмайди. Таржималарни нашрга тайёрлашда хорижлик мутахассисларнинг ёрдами керак бўлди. Масалан, И.Тухтасинов ва И.Ўлдошев томонидан бажарилган Ойбекнинг “Навоий” романи ва Ғ.Ғуломнинг “Шум бола” повести таржималарига америкалик олима Элиза Бриттэн муҳаррирлик қилди. Натижада ҳар иккала таржима ҳам муваффақиятли чиққан. Шу ўринда, Буюк Британиянинг Ўзбекистон Республикасидаги фавқулодда ва мухтор элчиси Жаноб Кристофер Аллан “UzReport” телеканалига берган интервьюсида “Навоий” романининг инглизча таржимаси ҳақида илиқ сўзлар айтиб, китобни ўқиркан ўзини Навоий асрига тушиб қолгандек ҳис этганлигини таъкидлаганди. Ёки, “Шум бола” (A Naughty Boy) повестининг инглизча таржимасини ўқиган мутахассисларнинг фикрича, таржима матни бир қадар содда, болалар тилига яқин, ундаги сўз ва иборалар изоҳталаб эмас, деган фикрни айтишарди. Шу каби ижобий баҳони “Ўтган кунлар” романининг таржимаси хусусида ҳам айтиш мумкин. Бу таржималарнинг сифати, ютуқ ва камчиликлари хусусида матбуотда фикрлар билдирилади деган умиддамиз.

Шу каби ижобий баҳони сўнгги йилларда таржима соҳасида фаол ижод қилаётган Шоазим Миноваров тажрибаси хусусида ҳам айтиш мумкин. Француз тили ва адабиёти илмини мукамал эгаллаган таржимон даставвал Франсуа Мориакнинг “Илонлар чангалида”, Монтескьеннинг “Форс номалари” (ҳамкорликда) романларини, Ле Клеззионнинг “Монде ва бошқа ҳикоялар”ини ўзбек тилига бевосита ўғирган бўлса, кейинги йилларда таниқли адибимиз Эркин Аъзамнинг “Шовкин” романи ва бир қатор ҳикояларини ўзбек тилидан французчага таржима қилиб Европага танитди. Ушбу таржима 2015 йил “Adieu aux contes de fées” (“Сеҳрли эртақлар билан хайрлашув”) нашр қилинди ва Парижда ЮНЕСКО қароргоҳида унинг тақдироти бўлиб ўтди.

Ёки, ёш истеъдодли таржимон Ойбек Остонов ҳам сўнгги йилларда ўзбек адабиёти намуналарини немис тилига таржима қилиш борасида фидойилик кўрсатмоқда. У Ғафур Ғуломнинг “Шум бола”, Ўткир Ҳошимовнинг “Дунёнинг ишлари” асарларини, Абдулла Қаҳҳор ҳикояларини немис тилига таржима қилди. Бу таржималар ҳам олмониялик ўқувчилар тарафидан илиқ кутиб олинди. Хулоса қилиб айтганда, бизда ҳам жаҳон адабиётидан ўзбек тилига, ўзбек адабиётидан хорижий тилларга таржима қилиш борасида бой тажриба тўпланган. Эндиги вазифа, бой тажрибага таяниб, ўзбек адабиётининг сара асарларини чет тилларга, жаҳон адабиёти намуналарини ўзбек тилига таржима қилувчи малакали таржимонларни тайёрлаш, таржима асарларини тарғиб қилиш ва улар танқидини йўлга қўйишдан иборат.

Шу ўринда, мен таржима амалиётини “юксак санъат” даражасига кўтариш, таржимашунослик илмини жаҳон андозасига олиб чиқиш хусусида ўз тақлифларимни билдирмоқчиман.

1. Бугунги кунда, жаҳон адабиётидан ўзбек тилига ва ўзбек адабиётидан хорижий тилларга энг сара асарларни танлаб таржима қилиш муҳим аҳамиятга эга. Шу ўринда, аввало, хорижий тилларни мукамал билувчи ёш таржимон кадрларни тайёрлашга алоҳида эътибор қаратмоқ лозим бўлади. Демак, Алишер Навоий номидаги ўзбек тили ва адабиёти университети, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети, Тошкент давлат

шаркшунослик ва Самарканд давлат чет тиллар институти қошидаги таржимонлик факультетлари фаолиятини тубдан янгилаш, ўқув ва илмий режаларини замон талабига мослаштириш зарур.

2. Бу таълим даргохлари ўқув режасига Жаҳон адабиёти тарихи, Адабиёт назарияси, Адабиётлараро алоқалар, Бадиий матн таҳлили, Таржима назарияси ва амалиёти каби фанларни киритиш зарур. Ушбу фанлар йўналишига мос кафедраларни ташкил этиш мақсадга мувофиқдир.

3. Юқоридаги ўқув масканлари билан Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси ўртасида алоқани мустахкамлаш: таниқли таржимонлар, ёзувчи ва олимларни таржимонлик факультетларида маъруза ва амалий дарсларни ўқишга жалб қилмоқ керак.

4. Республикамизда фаолият кўрсатаётган давлат нашриётларида таржима адабиёти таҳририятларини ташкил этиш, у ерда хорижий тилларни билувчи муҳаррирларнинг ишлашига шароит яратиб бериш зарур.

5. Мамлакатимизда фаолият олиб бораётган хориж элчихоналари билан Ёзувчилар уюшмаси, нашриёт ва журналлар таҳририяти ўртасида яқин алоқа ўрнатилса, ўзбек адабиётини чет элларда тарғиб қилиш, таржималарини чет тилларда нашр этишга кенг имкон яратилган бўларди.

6. “Жаҳон адабиёти” журналининг нашрига алоҳида эътибор бермоқ лозим. Унда пала-партиш қилинган таржималарни чоп этишни тўхтатиш, журналнинг йиллик нашр режасини пухта ўйлаб, жамоатчилик кенгашининг муҳокамасидан ўтказган ҳолда амалга ошириш зарур. Шунингдек, журналда эълон қилинган таржималарни баҳоловчи тақризларни матбуотда эълон қилиб бориш, журналнинг ўзида эса таржима назариясининг бугунги долзарб муаммоларига бағишланган мақолаларни чоп этиб бориш ҳам мақсадга мувофиқ бўларди.

7. Айни пайтда ўзбек адабиётининг энг сара асарларини хорижий тилларга таржима ва тарғиб этиш мақсадида “Жаҳон адабиёти” журнали каби янги нашр ташкил қилинса, унинг сонларида навбатма-навбат инглиз, немис, француз, хитой, япон, корейс тилларига қилинган таржималар эълон қилиниб борилса нур устига аъло бўларди. Қолаверса, хорижий тилларни мукамал эгаллаган ёш таржимонлар учун бу нашр маҳорат мактабига ҳам айланарди.

8. Кейинги йилларда бизда таржима назарияси ва таржима танқиди бирмунча оқсаб қолди. Масалан, Халқаро таржимонлар уюшмаси (ФИТ) билан алоқамиз йўқ, унинг сўнги йиллардаги фаолиятдан беҳабармиз. Шу ўринда Ёзувчилар уюшмаси тез орада ФИТ билан яқин алоқа ўрнатса маъқул бўларди. Бу ташкилотнинг халқаро симпозиумларида таржимон ва таржимашуносларимиз иштирок этиб борса фойдадан холи бўлмасди.

9. Ёзувчилар уюшмаси қошидаги Халқаро алоқалар ва бадиий таржима бўлими Республика телевидениеси “Маънавият ва маърифат” канали билан ҳамкорликда “Таржима-юксак санъат” мавзусида мунтазам кўрсатувлар ташкил қилиб бориши зарур. Унда етакчи таржимон ва таржимашуносларимиз иштироки таъминланса, худди шунингдек, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, “Жаҳон адабиёти”, “Шарқ юлдузи”, “Ёшлик” журналларида давра суҳбатлари уюштириб борилса маъқул бўларди.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг 2018 йил 18 майда “Жаҳон адабиётининг энг сара намуналарини ўзбек тилига ҳамда ўзбек адабиёти дурдоналарини чет тилларига таржима қилиш ва нашр этиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари” тўғрисида қарорининг ижросини таъминлаш ва амалга ошириш Республикамизда таржима амалиётини янада тараккий эттириш ҳамда таржимашунослик илмини жаҳон андозаси талаби даражасига кўтариш борасида муҳим аҳамият касб этиши муқаррар, деб ўйлайман.

ТАРЖИМОННИНГ ЛИСОНИЙ ШАХС СИФАТИДА БАЖАРАДИГАН ФАОЛИЯТИ

*Сафаров Шахриёр Сафарович,
СамДУТИ профессори*

Калит сўзлар: когнитология, методолог, семиотика, когнитив, тезаурус интерпретант.

Когнитология билимнинг лисоний вокеланиши жараёнини тавсифлашни гуманитар фанлар соҳасидаги энг асосий муммолар каторига кўяди. Ушбу муаммо замонамизда ривож топаётган илмий тадқиқотларнинг муҳим йўналишларини белгилаб бермоқда ва шулар каторига семиотик бирликларнинг инсон (субъект) фаолияти билан боғлиқ ҳолда юзага келадиган моҳияти ва функционал хусусиятларини ўрганиш масаласи киради. Даставвал Ч.Пирснинг ишларида ўз аксини топган семиотик белгининг субъективлиги ҳақидаги ғоя кейинчалик унинг давомчиси Ч.Морриснинг “Белгилар назарияси асослари” асарида ривожлантирилди. Белгининг табиатини семиозис жараёни доирасидан излашни маъқул кўрган Ч.Моррис, ўз устози ажратган “репрезентамен”, “десигнат” ва “интерпретант” белгилар шакли учлиги каторига тўртинчи омил, яъни “интерпретатор”ни ҳам қўшиб қўйди. Олимнинг таъкидича, ушбу тўртлик аъзоларининг муносабати барқарор, лекин уларнинг хусусиятлари нисбий, чунки ушбу хусусиятларнинг намоён бўлиши объектларнинг семиозисда кечаётган ҳаракатлар вазифаси билан боғлиқ (Моррис 1983:55). Кўринадики, семиотикани турли фанларнинг ҳамкорлигидаги ўрнини қайд этган Ч.Моррис семиотик бирликларнинг инсон фаолияти доирасида бажарадиган вазифасини билиш муҳимлигини таъкидлайди: “... фанни ўрганишни ҳеч қандай қолдиқсиз илмий тил тадқиқига киритиш мумкин, зеро ушбу тил тадқиқи фақат формал структуралар тадқиқини назарда тутмасдан, балки унинг ифодаланаётган объектлар ва ундан

фойдаланувчи шахсларга муносабатини ҳам камраб олади” (Моррис 1983:62).

Афсуски, Пирс ва Моррис томонидан истеъмолга киритилган “интерпретант” ва “интерпретатор” тушунчалари ҳаммага ҳам бир хилда маъқул келмади. Ҳатто фаннинг “объектив” ҳаракатларда бўлишига каттиқ ишонган баъзи олимлар бу тушунчаларни қабул қилишдан бош тортдилар. Методологлар даврасида машхур ҳисобланган Г.П. Щедровицкийнинг таъкидлашича, тилдан ташқи хусусиятлар ва омилларни (масалан, инсон онги) инобатга оладиган семиотика ёки бошқа соҳаларнинг ривожига бўлган умид фанни боши берк кўчага қамаб қўяр эмиш (Щедровицкий 1995). Унинг шогирди В.М.Розиннинг қайди янада қабътироқ эшитилади: “Семиотиканинг асосий вазифаси унинг мустақил табиий фан соҳаси сифатида шаклланишини ва бунга белгилар ва белгилар тизими ҳақида асосий тушунча-тасаввурларни умумлаштириш, синтезлашга эришиш эканлиги ҳақидаги фикрни маъқуллаб бўлмади” (Розин 2001:20). Айни пайтда, Пирс-Моррис назарияси тадқиқотчилар эътиборини доимо жалб қилиб келганлигини, уларнинг таълимоти янги соҳаларнинг (масалан, прагматика, маъно назарияси кабилар) таракқиётига катта улуш қўшганлигини ҳам унутмаслик керак. Ч.Пирснинг фанга қўшган улушини юқори баҳолаган Роман Якобсон таъкидлаганидек, “Агарда Пирснинг ишлари ўттизинчи йилларга қадар (20-аср назарда тутилмоқда-Ш.С.) чоп қилинмасдан қолмаганида эди, ҳеч бўлмаганда, чоп қилинганларидан тилшунослар хабардор бўлганларида, улар

лингвистик назариянинг дунё микёсидаги ривожига тенгсиз таъсир кўрсатган бўлар эдилар” (Якобсон 1983: 103). Р.Якобсоннинг айтаётганлари ҳақиқат ва бу ҳақиқат таржимашуносликка ҳам оид. Таржима жараёнида энг тез ва махсулдор фаоллашадиган муносабат айнан интерпретанта ва интерпретатор ўртасидаги муносабатдир. Зеро, Пирсинг талкинчи, “интерпретант фақат объект ҳақидаги тушунча бўлиб колмасдан, балки онда туғилаётган фикр, тафаккур хосиласидир” (қаранг: Сухачев 2003: 31; 38).

Илмий тадқиқотларнинг антропо-центрик кўриниш олиши, яъни инсон фаолияти сари йўл топиши когнитология фанининг ривожига билан боғлиқ. XX асрнинг энг таникли тилшуносларидан бири бўлган Е.С. Кубрякованинг “табиий тилнинг ҳақиқий ҳаёти белгилардан амалда фойдаланишдан иборатдир” (Кубрякова 2002: 14) деган ақидасига амал қилган тадқиқотчилар билимнинг лисоний вокеланиши билан боғлиқ муаммоларни тадқиқ қилишни устувор вазифа сифатида белгилай бошладилар. Оқибатда, когнитив таҳлил мўлжалини олган тадқиқот йўналишларида эмпирик объект сифатида қаралаётган ва моҳиятан бевосита субъект (инсон) фаолияти билан бевосита боғлиқ бўлган лисоний белгиларнинг табиати ҳамда функционал хусусиятлари ўрганила бошланди. Бирок, билим доирасини фақат лисоний билим ва унинг шакллари билан чегаралаш когнитология учун етарли эмас. Биринчидан, лисоний билим ҳақида гапириладиганда инсон онгидан ўрин олган билим нимадан иборатлиги, унинг қандай тизимда эканлигини тасаввур этмоқ зарур. Иккинчидан, бу тизимдан қандай фойдаланиш мумкинлигини аниқлаш керак бўлса, учинчидан, ушбу система онтогенезида қандай шаклланишини билиш муҳимдир.

Ҳар қандай билимнинг эгаси, албатта, инсондир. Инсон оламни алоҳида шахс сифатида идрок этади ва бундай идрок давомида шаклланадиган ахборот индивиднинг лисонгача ва лисоний катламларида, дунёни англаш жараёнида

орттирган тажрибасини акс эттиради. Фалсафий нуқтаи назардан қараганда, олам лисоний манзарасининг ҳосил бўлиши билиш фаолиятининг субъекти бўлмиш инсоннинг когнитив имкониятлари билан боғлиқ. Муҳими, бу фаолият мобайнида инсоннинг яратувчанлик имкониятлари намоён бўлади, яъни у оламни ўзлаштирувчи ва ўзгартирувчи шахс эканлигини кўрсата олади. Зотан, субъектнинг фаоллиги ошган сари олам идрокнинг шиддати ошади ва дунё ҳақидаги илм инсон ҳақидаги илмга айланиб бораверади.

Оламнинг концептуал манзараси замирида ҳосил бўладиган билим эгаси бўлган шахс “коммуникатив етуклик” даражасига эришганидан сўнг унинг лисоний қобилияти яратувчанлик узви билан бойийди. Демак, ҳақиқий лисоний қобилият, Н.Чомский истаганидек, ядровий синтактик структураларнинг тузилиш қоидаларини эгаллаш орқали шаклланмасдан, балки ментал ва коммуникатив мақсадларни умумлаштирувчи нутқий-тафаккур фаолият малака-кўникмалари мавжудлигида намоён бўлади.

Таржима инсон томонидан бажариладиган фаолият эканлиги барчага маълум. Шундай экан, ушбу фаолият жараёни ва махсулини таржимоннинг лисоний ва ментал қобилияти билан боғлиқ ҳолда таҳлил қилиш шартдир. Таржимоннинг ментал қобилияти унинг ижтимоий-тарихий муҳитда тўпланган билим захирасига лисоний-когнитив ва рухий – семантик жиҳатдан яқин туриши ёки хабардор бўлиши ва лозим бўлганда, ундан маданиятлараро коммуникация шароитида унумли фойдалана олиш имконияти билан боғлиқдир. Шу боис, таржима жараёни иштирокчиларини “лисоний шахс” тушунчасига мурожаат қилган ҳолда тавсифлашга мажбурмиз. “Лисоний шахс” тушунчасини тавсифлаш бироз мушкулроқ, албатта. Бундай шахс таълим ва тарбия натижасида шакл топишини уқтирган И.И. Халеевнинг ёзишича, шахснинг лисоний қобилияти кўпқатламли бўлиб, булар қаторига турли

тартиб ва тузилишдаги нутқий харакатларни бажариш қобилияти, имконияти киради. Бажариладиган харакатлар, бир томондан, нутқий фаолият турлари (эшитиш, ёзиш ва ўқиш) бўйича фарқ қилса, иккинчи томондан, тил сатхларига мансублиги (фонетика, грамматика, лексика) жихатидан ажратилади (Халеева 1989:29).

Муҳокама қилинаётган тушунчанинг бироз тўлиқроқ таърифни Ю.Н.Карауловнинг ишларида учратамиз: “Лисоний шахс тилда (матнда) лисон воситасида ўз ифодасини топадиган шахсдир; у инсоний бирликлар воситасида хусусиятлари қайта шакллантирилган шахсдир” (Караулов 2003:38). Олимнинг фикрига эргашадиган бўлсак, матн лисоний шахснинг лисоний-тафаккур қобилиятининг алоҳида кўринишда фаоллашуви натижаси, махсули сифатида қаралиши керак. Бунда лисоний-ментал бирлик сифатида қараладиган олам лисоний манзарасининг ҳар бир кўриниши лисоний шахснинг лисоний тафаккури йўналишини белгиловчи ҳодисага айланади. Олам лисоний манзарасининг ҳар хил кўриниш олишини аниқлаш учун турли тил соҳиблари томонидан яратилган матнларни чоғиштириш лозим бўлади. Бу эса матнни шахснинг лисоний қобилияти махсули, бошқача айтганда, “персономатн” сифатида ажратиш имконини беради (Голев 2004).

Ўзига хос лингвомаданий хусусиятларга эга бўлган лисоний шахсни маданий, тарихий, экстралингвистик, ижтимоий, биологик, психологик нуқтаи назардан тавсифлаш мумкин (Караулов 1995; Нерознак 2003; Карасик 2004). Бинобарин, Ю.Н. Караулов лисоний шахс таркиб топишини уч босқичли кўринишда моделлаштирган эди:

- а) илк босқич – лисоний – семантик сатх (лексикон);
- б) иккинчи босқич – лисоний – когнитив сатх (тезаурус);
- в) учинчи босқич – мотивлашув талаби сатхи (прагматикон).

Лисоний – семантик сатх инсоннинг ижтимоий муҳитга мослашуви давомида

шаклланиб, луғавий – грамматик захира кўринишида ҳосил бўлади ҳамда шахснинг лисоний қобилияти таркибида муҳим ўринни эгаллайди. Аммо бу сатҳда эвристик, яратувчанлик имкониятларининг фаоллашуви тил нормаси ва узус назоратида кечади.

Тезаурус – лисоний онгнинг маълум ассоциатив боғланишлар орқали олам лисоний манзараси билан муносабатга киришувини тахминловчи сатҳдир. Ушбу сатҳда лисоний шахс каътий тартиблашган тил тизими доирасидан четга чиқиш ва лисоний тузилмалар танловини бошқариш имкониятига эга бўлади. Тезаурус босқичида шахс асосан олам ҳақидаги билимига таянади ва кўпроқ ушбу билимнинг когнитив структуралари (образ, тасаввур, концепт кабилар) билан иш кўради.

Лисоний шахснинг прагматикони коммуникатив фаолиятга йўналтирилган бўлиб, у жамоада маъқулланган ва шахс томонидан қабул қилинган мотив, мақсад, қадриятларга асосланган қонуниятлар доирасида шаклланади. Худди шу қонуниятлар камровида матнлар яратилади ва идрок этилади, мазмун ва қадриятларнинг поғонали муносабатлари белгиланади.

Санаб ўтилган босқичларни ажратишнинг асосий мезони уларнинг ҳар бирида маълум турдаги элементларнинг мавжудлиги ҳисобланади. Бундай элементлар сифатида қуйидагилар қаралади: а) ҳар бир босқичга хос бирликлар; б) улар ўртасидаги муносабатлар; в) босқичларга хос стереотип тузилмалар (Караулов 1989:5).

Айтиш жоизки, ушбу босқичларнинг фарқлиниши шартлидир, чунки улар таркибидаги бирликларнинг ўзаро алоқаси нафақат у ёки бу босқич доирасида, балки босқичлараро кўринишда ҳам намоён бўлади. Шунга биноан, лисоний шахсга хос хусусиятлар тузилишини босқичлар муносабатининг вертикал тасвирида намоёиш этгандан кўра, доира шаклида тасвирлаш маъқулдир. Зотан, доира шакли структур

алокалар ва муносабатлар динамикасини аниқ тасаввур қилиш имкониятини беради.

Ўз-ўзидан равшанки, таржимашунослик соҳасига оид муаммолар тадқиқининг самарали кечиши учун таржимоннинг лисоний шахс сифатида бажараётган фаолиятига мурожаат қилиш эҳтиёжи туғилади. Айниқса, ҳар қандай таржимон учун муҳим бўлган “ахборотни жуфт (икки маротаба) кодлаштириш” механизмларини ўрганиш алоҳида эътиборга лойиқдир, чунки айнан шу механизмлар шахснинг онгида лисоний-семантик ва лингвокогнитив сатҳлар ўзаро алоқасини таъминлайди. Ушбу механизмнинг “ишлаш” усули барчага маълум: лисоний белгининг қабул қилиниши пайтида бажариладиган амаллар семиотик ифодадан узоқлашиб бориб, мазмун туғилишини таъминловчи лингвокогнитив сатҳда сўзнинг образи туғилишига сабаб бўлади. Кейинги босқичда қайталаниш жараёни кечиб, образ қайта семиотик ифода топади.

Демак, лисоний онгда олам ҳақидаги билим муҳимроқдир. Онг образ, тасаввур, концепт, фрейм кабилардан иборат олам ҳақидаги билимлар билан иш кўради. Мабодо инсон эшитаётган, ўқиётган лисоний бирликлар тафаккурнинг мазмуний сатҳида айтилган бирликлар тафаккурнинг мазмуний сатҳида қайд этилган кўринишларни олмаса (масалан, образли тасаввур туғилмаса), ахборотни жуфт кодлаштириш механизми ишламайди, натижада ҳар қандай шахс (шу жумладан, таржимон ҳам) ахборотни қабул қилиш ва қайта ишлаш қобилиятидан маҳрум бўлади.

Таржимон лисоний шахс сифатида ўзига хос хусусиятга эга, унинг лисоний онгидаги сатҳлар асосан жуфтлашган. Иккиламчи лисоний шахс таълим жараёнида шаклланади. Таржима билан машғул инсонни ўзига хос шахс сифатида таърифлашдан қочмаслик керак. Тўғри, илмий тавсифда кўпроқ умумлаштириш тамойилига амал қилган ҳолда кўпинча доимий такрорланадиган хусусиятларни, ходисаларни ёритишга ҳаракат қиламиз.

Аммо, лисоний шахс тушунчаси борасида сўз кетганда, тил захирасидан фойдаланаётган инсоннинг вербал хатти-ҳаракатларини эътиборга олиш маъқулроқ кўринади (қиёсланг: Сухих 1997). Таржимани бекорга “саънат” деб таърифламасалар керак, санъаткор бўлиш учун эса, истеъдод соҳиби бўлмоқ даркор. Истеъдод, ўз навбатида, оммавийликни ёқтирмайди. Бекорга таржимонлар шогирд тутиш анъанасидан йироқроқ туришни маъқул кўрмасалар керак. Яқинда муборак саксон ёшини нишонлаган Иброҳим Ғофуровдан “Ёшлик” журнали муҳбири сўзгарлик хунарини бошқаларга ўргатмаганлигини, сўраганида мутаржим аниқ жавобдан нақадар устамона қочганлигини қаранг: “Сўфийга мурид қандай маком ва ҳолда бўлса, адабий устозга шогирд ҳам шундай маком ва шундай ҳолатда. Имоним комилки, устозу шогирд бир тан-бир жон бўлиб кетгандагина, икки ўртада батамом уйғунлик туғилсагина мавжуд. Акс ҳолда, бу ўқитгану ўқиган, муаллиму толиб муносабатларидир...” (Ғофуров 2013:11). Балким, таржима соҳасида устоз-шогирд муносабати бевоситаликдан кўра, кўпроқ билвоситаликка амал қилар?!

Келинг, бу масала муҳокамасини “сўз хизматида сочи оқарган мутаржим”нинг ихтиёрига қолдирайликда, (балким, бу инсон ҳақиқатан ҳам “ардоқли сирини учраган одамга дастурхон қилгиси келмагандир”) таржимоннинг иккиламчи (“жуфтланган”, десам қандай эшитиларкан?!) лисоний шахс сифатида намоён бўлиши масаласига қаратайлик. Таржима жараёни коммуникациянинг икки тил тизимидан фойдаланишни тақозо этувчи тури эканлиги ҳаммамизга маълум. Шундай экан, таржимон билингв, яъни икки тил эгасига айланган ижодкор ҳисобланади. ЗуллISONАЙНЛИК мураккаб хусусиятларга эга бўлган қобилиятдир. Бу қобилият катта ҳаётий тажриба асосида, ижтимоий муҳитнинг тақозоси билан юзага келиши мумкин (Исхоков 1980). Бироқ таржимон зуллISONАЙНЛИК даражасига эришиши учун унинг лисоний билим қатламлари жуфтланиши ва шу

йўсинда олам манзарасининг ўзга тилдаги манзараси, модели билан яқиндан таниш бўлиши янада аниқроғи, уни эгаллаши зарур. Бундан ташқари, маданиятлараро мулоқот субъектига айланаётган таржимон бикогнитив ва бимаданий қобилият шахсига ҳам айланиши даркор.

ЗуллISONайнликка оид муаммоларни инсоннинг лисоний қобилиятини моделлаштириш орқали ечиш мумкин ва бунда охириги йилларда оммавийлашаётган лисоний шахс назариясига таяниш муҳимдир. Айнан “иккиламчи лисоний шахс” тушунчаси асосида лисоний қобилиятни тавсифлаш ўзга тил ва маданият тизимини ўзлаштиришни енгиллаштирувчи омиллар билан яқиндан танишиш имконини беради. Ю.Н.Карауловнинг фикрича, лисоний шахс ғояси тилни эгаллашнинг барча аспектларини камраб олади ва айни пайтда инсонни ўрганувчи фанлар ўртасидаги чегараларни бузиб ташлайди, чунки инсонни унинг забонидан холи равишда ўрганиб бўлмайди (Караулов 1987:3). Олим олға сурган ғоя иккиламчи лисоний шахс назариясининг шаклланишига туртки бўлди. Ушбу назариянинг асосчиларидан бўлган М.И.Халеевнинг қайдича, лисоний шахс категорияси лингводидактик мўлжални ҳам кўзлаши мумкин ва бундай мўлжал оддий ёки ягона мақсад бўлмасдан, балки мавжуд муаммоларга кенг кўламда қараш ҳамда таҳлилда редукционизмдан қочиш зарурати билан боғлиқ – (Халеева 1989:23). Бўлажак таржимонга таълим бериш жараёнида ҳам унинг лисоний билимининг вербал-семантик сатҳини жуфтлашиш ва ушбу билимни бошқа тил жамоасига хос бўлган оламнинг лисоний манзараси билан бойитиш назарга тутилади. Шунинг билан биргаликда, иккиламчи лисоний шахс моделининг мураккаб тузилишга эга эканлигини унутмаслик лозим, чунки бу ерда сўз алоҳида лисоний шахсларнинг бир-бири билан бирикиши тўғрисида кетаётгани йўқ. Иккиламчи лисоний шахснинг шаклланиши бошқа бирор бир тил тизими ҳақидаги билимга эга бўлиши билан тугамайди. Бу жараён, аслини

олганда, ягона бир шахс лисоний онгида она ва чет тиллари замирида кечадиган оламнинг турли лисоний манзалари учрашувидир.

Инсон онгида лисоний қатламнинг жуфтлашуви, гумонсиз, лингвокогнитив ва тезаурус қатламларининг ҳам жуфтлашувига олиб келади. Боз устига, айтилган қатламларнинг ўзаро алоқасисиз лисоний онг сатҳининг жуфтлашуви ҳақида гапиришнинг ҳожати йўқ. Фақат қабул қилинаётган ўзга тил белгиларига тўғри муносабат билдириш кўламида ва ушбу тилдан фойдаланиш механизмларининг мустақил, она тилидан эркин равишда ҳаракати шароитида лисоний онгдаги жуфтлашув юзага келади. Бошқача айтганда, лисоний шахс лексиконининг жуфтлашуви, охири-оқибатда, онгнинг лингво-когнитив ва лисоний-семантик қатламларининг тез мосланувчан ёки ҳаракатчан муносабатларини таъминлашга йўналтирилади. Олам ҳақидаги билимнинг катта қисми ўзига хос миллий “либос”га эга бўлган сўз маънолари орқали ўзлаштирилиши сабабли, лисоний белгилари нафақат тил билимни ташувчилар, балки олам ҳақидаги билим заҳираси ҳамдир. Лисон, оламнинг концептуал тасвирини акс эттирганлиги боис мулоқот воситаси хизматини ўташ қудратига эга.

Лисоний шахсга батамом ижтимоий-тарихий, миллий-маданий ходиса сифатида қараш талаби таржимон шахсида ҳам ўз аксини топади. Таржимоннинг ҳозиргина айтилган сифатларга эгаллик даражаси унинг қобилияти (компетенцияси) кўламини белгилайди. Умуман, билимнинг иккиламчи когнитив структурасининг роли жуфтлашган лисоний шахснинг шаклланиши ва фаоллик кўрсатишида шу қадар каттаки, таржимон шахси, ўз миллийлигини йўқотмасдан туриб, янги сифатларга эга бўлади. Энг қизиғи билингв ва бикогнитив шахсга айланган таржимоннинг прагматикони, унинг маълум даражада кенгайишини инобатга

олмайдиган бўлсак, асосан сакланиб қолади.

Лекин ҳар қандай билингв ҳам таржимонлик қилиш қобилятига эга бўлавермайди. Зуллisonайн шахс узатилаётган ахборотга лисоний кўриниш беришда бирмунча эркинликка эга, таржима амалиётида эса эркинлик чегараланган, чунки таржимон ҳаракатлари қабул қилинган қоидалар кўламида бажарилади. Демак, таржимон икки тилни эгаллаган оддий шахс бўлмасдан, балки махсус тайёргарлик ўтаган касб эгасидир ва унинг бажарадиган ҳаракатлари мураккаб кўринишдаги нутқий фаолият натижасидир.

Таржиманинг фаолият сифатида эътироф этилиши “таржима фаолияти” тушунчасининг барча учун таниш бўлишига сабаб туғдиради. Аммо “таниш бўлиш” ёки “моҳиятни англаб етиш” бир хил нарса эмас. Қизиқ, “фаолият” нималардан иборат экан ёки унинг концептуал маъноси нимани англатади? Махсус адабиётларга мурожаат қиладиган бўлсак, “фаолият” тушунчасининг субъектнинг объектга таъсир кўрсатиш мақсадида, режа асосида бажарадиган онгли ҳаракатлари мажмуаси кўринишида талқин қилинишини сезамиз. Демак, фаолият қандайдир бир бўшлиқда юзага келмайди: унга киришиш учун мотив туртки бериши, мақсад туғилиши, мухит пайдо бўлиши шарт. Фаолият самарага олиб келиши учун ҳаракат дастури тузилиши ва уни ишга солувчи воситалар, механизмлар мавжуд бўлиши талаб қилинади. Худди шу воситалардан фойдаланиш оқибатида натижага эришилади, яъни моддий ёки маънавий маҳсулот юзага келади. Фаолият жараёни марказида субъект, яъни унинг ижрочиси туради, субъектсиз ҳеч қандай фаолият тури бажарилмайди. Бундан ташқари, фаолият маълум бир объект сари йўналтирилади.

Равшанки, фаолият субъектнинг предмет олами билан муносабатга киришувининг динамик, ҳаракатдаги тизимидир. Шунга биноан, фаолият

ҳодисасининг асосий хусусиятлари субъектнинг предмет билан муносабатида кўзга ташланади. Бу эса, ўз навбатида, предметсиз ёки объектсиз фаолият хомхаёл эканлигидан дарак беради. Фаолият предмети моддий ёки идеал мундарижага бир хилда эга бўлиши мумкинлигини ҳам унутмаслик керак.

Шундай экан, нутқий ҳаракатларни ва шунинг билан бир қаторда, таржимани фаоллик назарияси тамойилларига жавоб беришини исботлаш мумкинми?! Бундай гумонли мулоҳазанинг туғилиши бекорга эмас. Зеро, тилшунослар (айниқса структуралистлар) йиллар давомида лисонни кодлар (белгилар) тизими сифатида талқин қилишиб, нутқни эса ахборотни маълум турдаги лисоний белгилар ва структуралар воситасида кодлаштиришдан иборат эканлигини уқтиришга ҳаракат қилиб келдилар. Аслида, ҳолат бошқачарок. Машҳур рус психологи Н.И. Жинкиннинг таърифига ишонадиган бўлсак, “нутқ бир ҳамсухбатнинг маълум бир фикрни етказиш ва мазмуний таъсир ўтказиш мақсадида иккинчисига нисбатан бажараётган ҳаракатидир” (Жинкин 1982:18). Бундан маълумки, нутқий фаолият бажарилишида асосийси лисоний белги эмас, балки ушбу белгилар воситасида узатиладиган ёки уйғотиладиган ментал маҳсулот – фикрдир. Нутқий фаолиятда мақсад эришилганлик даражаси ҳам худди шу ментал маҳсулот кўламида белгиланади. Бошқача айтганда, узатилган лисоний ахборот тингловчида ҳам бир хил фикрни уйғотса, субъект нутқий фаолияти кўзланган мақсадга эришади.

Таржиманинг нутқий фаолият турлари қаторига киритишга ҳалакит бераётган нарса таржимашуносликда иккита тадқиқ предмети ажратилиши билан боғлиқ. Буларнинг биринчиси таржима жараёни бўлса, иккинчиси ушбу жараён маҳсули – матндир. Ҳар ҳолда, ҳозирги пайтда таржиманинг ўзига хос (нуқий) фаолият эканлиги ҳеч қимда гумон туғдирмаса керак. Буни таржима ҳодисасига берилаётган таърифлардан ҳам

илғаш мумкин. Масалан, Л.К. Латышевнинг таъбирича, “таржима, бир томондан, таржимон фаолияти маҳсули – ёзма ёки оғзаки матнни англатса, бошқа томондан, ушбу маҳсулотнинг яратилиш жараёнини, яъни матнни шакллантираётган таржимон фаолиятига ишора қилади” (Латышев 2001:12). Таржиманинг нуткий фаолиятининг ўзига хос тури эканлиги аниқ ва бу фаолият давомида таржимоннинг вазифаси ўзига яраша, у аслиятнинг мунжарижасини ташкил қилувчи мазмунни саклаб қолиш мажбуриятини олган шахсдир ва шу жиҳатдан матн яратишга оид ўз дастурига эга эмасдек туюлади. Таржимоннинг эришадиган натижаси аслият муаллифи кўзлаган мақсадга мувофиқ бўлиши лозим. Шу сабаб бўлса керак-ки, “таржима” ва “таржимон” тушунчаларининг ҳеч қандай мантикий фарқсиз қўлланиш ҳолатлари тез-тез учраб туради. Жумладан, хозиргина эслатилган ишда қуйидагиларни ўқиймиз: “таржима, худди бошқа касбий фаолият турлари каби, жамиятда маълум бир вазифани бажаради, яъни ижтимоий мақсадга йўналтирилади. Профессional фаолиятнинг ижтимоий вазифаси (бурчи) унинг энг муҳим белгисидир ва бу бевосита фаолият моҳиятини белгилайди. Табиийки, бу таржимага ҳам тааалуқли” (Латышев 2001:14).

Айтилган фикрга қўшилмасликнинг иложи йўқ, берилётган таърифлар унчалик даражада эътирозли эмас, бироқ бу таърифу тавсифларда муҳим бир нарса назардан четда қолаётгандек, аниқроғи–уларда таржима фаолиятининг туб моҳияти, унинг ўзига хослиги ўз аксини топмасдан қолиб кетмоқда. Ҳайронман: сиз билан биз бу камчилик ҳақида мулоҳаза ёритаётиб, бошқаларга ундан кутулиш йўлини кўрсата олармиканмиз?! Ҳар ҳолда, ҳаракат қилиб кўрсак, дашном эшитмасак керак.

Таржиманинг алоҳида кўринишдаги тафаккур фаолияти эканлиги ва бу жараёнда ўзига хос таржима амалларининг бажарилишини тадқиқотчиларнинг асосий қисми қайд этади. Ушбу ҳолатда асосий ўринга, сўзсиз, пайдо бўлган матн эмас,

балки фаолиятнинг кечиши, таржима жараёни чиқади. Ҳар қандай жараён маълум пайтда, шароитда ва аниқ воситалар иштирокида кечганидек, таржима жараёни тавсифида ҳам қандайдир мавҳум категорияларга мурожаат қилгандан кўра, когнитология ва психоллингвистика соҳаларида синовдан ўтган тушунча ва ғояларга амал қилиш маъқулроқ кўринади.

Таржиманинг психоллингвистик тадқиқи йўллари кидираётганлар таржима жараёнини, А.А. Леонтьевнинг нутқ яратилиши назариясига таянган ҳолда, уч босқичли фаолият кўринишида тавсифлайдилар: ҳаракатларни белгиланган мақсад мўлжалида режалаштириш босқичи, дастурни бажариш ва режани амалга ошириш босқичи; назорат босқичи ёки эришилган натижани режа билан қиёслаш. А.А. Леонтьевнинг бир пайтлар айтган фикри (“таржима-дастури четдан белгиланган монологик фаолиятнинг бир туридир”- Леонтьев 1967:169) таржиманинг ўзига хос нуткий фаолият эканлигини исботлаш ниятида эслатилиб турилади. Таржимоннинг “четдан” оладигани, албатта аслият матнидир. Бундан чиқадикки, таржимоннинг фаолият дастури (режаси) ҳам “четдан”, яъни аслиятга боғлиқ ҳолда шаклланади. Таржимон олдиндан, “четдан” тайёр матнни қабул қилиб олади ва унинг асосида тайёрланган ҳаракат дастурини таржима матни кўринишида воқеликка айлантиради. Шу боис, нуткий фаолиятнинг асосий когнитив бирлиги сифатида айнан матннинг мантикий-мазмуний образи қаралади. Аммо матнни қайта яратиш шароитида ҳаракатга келадиган лисоний тафаккур дастури ментал ва мазмуний коддир ва унинг лисоний воқеланиши турлича кўринишга эга. Шунинг учун ҳам таржимон дастурлаштириш амалини бажариш учун даставвал аслиятни ўзлаштириши, яъни индивидуал мазмун доирасида идрок этиши ва фақат шундан сўнг таржима тили лексик–грамматик захирасига мурожаат қилишга мажбур. Демак, таржима жараёнида юзага

келадиган лисоний–тафаккур дастури бошқа турдаги нуткий фаолиятларникидан фарк килади, чунки таржима дастури, А.М.Шахнарович кўрсатганидек, “бир томондан олдиндан берилган бўлса, бошқа томондан эса–таржимон томонидан тузилади” (Шахнарович 1978:59).

Таржима фаолияти, кўп маротаба кайд этилганидек, бир пайтнинг ўзида ҳам рецептив (идрок этиш) ҳам репродуктив (кайта яратиш) ҳаракатларни камраб олади. Ушбу фаолият семантик жиҳатдан ҳам икки қаватлидир: таржимон фаолияти аввал аслият мазмунини (интерпретатив семантика) англашга қаратилса, сўнг таржимани бажаришга (репрезентатив семантика) йўналтирилади. Матн мазмунини англашда алоҳида мазмун ифодаловчи элементлар танлаб олиниб, когнитив структуралар, фреймлар, скриптлар атрофида бирлаштирилади ва шундан сўнг нуткий тузилманинг мундарижавий ғояси марказида турган умумий семантик структура ёки макроструктураси аниқланади.

Таржиманинг психолингвистик модели барчани ҳам бир хилда кониктирмайди. Гарчи унда таржимон бажарадиган фаолиятнинг муҳим жиҳатлари акс топса-да, лекин хақиқий жараён психолингвистлар кайд этганлари билан тугамайди.

Таржима жараёни ва умуман нуткий фаолиятнинг моҳиятини алоҳида биргина ёндашув татбиқида ёритиб беришнинг имкони чегараланганини сезган психолингвистлар, нуткий тузилмалар ҳосил бўлишининг “қискартирилган” усуллари мавжудлигини кайд этадилар. Шундайлардан бири бўлган Т.В.Ахутинанинг фикрича, ботиний дастурлаштириш ва унинг лексик – синтактик воқелантириш нуткий тузилма яратилишининг ягона усули эмас. Олдиндан тайёр нуткий стереотипларнинг фаоллашуви нуткий ижодкорликнинг бошқача – қискартирилган усулидир (Ахутина 1975:120). Бундан ташқари, нуткий фаолият тайёргарлик босқичидан, яъни мотив, эҳтиёж, мақсадларнинг шаклланишидан ташқари, натижанинг

эҳтимол қилиниши, олдиндан далилланиши ҳам муҳимдир. Шунингдек, нуткий фаолият ижросининг энг кам ўрганилган босқичи бўлган сўз танлови ва уларга грамматик шакл бериш босқичи ҳам мавжуд. Ушбу босқичда бажариладиган ҳаракатлар механизми кўп жиҳатдан ноаниқ бўлиб қолмоқда. Тахмин қилинишича, сўз танлови ҳаракатлари оператив хотира ҳудудида бажарилиб, баҳолаш когнитив амалларига мурожаат қилинади. Мазкур амалларнинг барчаси “ботиний нутк” кўламида содир бўлиб, зохирий нутқда эса оғзаки ёки ёзма кодлаштириш, яъни лисоний шакллантириш босқичига ўтади (қиёсланг: Гойхман 1997:11).

Нуткий тузилманинг тайёрланиши ва илк шакли олиши ботиний нутқда бажариладиган тафаккур ҳаракатларининг натижаси эканлиги психологлар томонидан кўп бора таъкидланган. Ўтган асрнинг 1934 йилидаёқ Л.С.Выготский (1934) фикр бир нарсани бошқаси билан бириктиришга, улар ўртасида муносабат ўрнатишга интилишини уқтираётиб, “хар қандай фикр ҳаракатда бўлади, кенгайди, ўтиб боради, ишни бажаради ва қўйилган топширикни адо этади”, деб ёзган эди. Демак, нуткий фаолиятни амалга ошириш учун бириктириш, валентлик хусусияти билан боғлиқ ўзаро боғлаш амалларини ҳам бажариш лозим. Таржимон бажарадиган фаолият эса янада мукамалроқ, зеро унинг лисоний тафаккури аввал матндан онгга қараб интилади ва бу “ўзгартирилиши (бир тилдан иккинчисига ўтказилиши–Ш.С.) керак бўлган структуранинг таҳлили ва янги структура шакллантирилиши учун зарур бўлган элементларнинг ажратилиши билан бошланиб,” кейин эса онгдан яна нуткий фаолиятга, матн яратилишига қараб йўл олади, яъни “онгда фаоллашган алоҳида воқеа-ҳолатлардан янада мураккаброқ пропозиция ва тафаккур структураларига ботиний синтактик-семантик структуралардан сиртки сатҳдаги гаплар” (Кацнельсон 1972:127) сари йўл олади.

Нуткий фаолиятнинг мазмунли кўриниш олиши учун актуаллаштириш ва моделлаштириш амалларининг ижроси ҳам талаб қилинади. Уларнинг биринчисида мазмун бирликлари нуткий тузилманинг тема-режа қурилишига мослашса, иккинчисида мазмун модаллик бўёғини олади. Қисқаси, таржимон бажарадиган нуткий – лисоний фаолият маънолаштириш (предикация), фокаллаштириш (мазмунни асосий ғоя атрофида умумлаштириш), аслият интерпретацияси (мазмунни тушуниш) ва яна қайта маънолаштириш (предикация), маънони фаоллаштириш, модаллаштириш ва вербаллаштириш (таржима матнини яратиш) каби амаллардан иборат. Ушбу амалларнинг когнитив механизмлари асосан ботиний нутқ сатҳида ҳаракатга келади. Умуман олганда, ботиний ва зохирий нуткий фаолият босқичлари алоҳида чегарага эга эмас, улар бир пайтнинг ўзида, узлуксиз кечадиган жараёнлардир. Кодлаштириш ботинда юзага келадиган структураларни “текислаштиради”, зоҳирда намоён бўладиган хатолар эса нуткий тузилма яратилишининг энг қийин ҳолатларини “ёритиб беради”. Шу аснода, ботиний нутқ, ҳатто баъзан зоҳирланмасдан қолса-да, доимо лисоний вокеланишга тайёр туради (Львов 2000:78; Жинкин 1998:85).

Дарҳақиқат, лисоний-мантикий тафаккур нуткий тузилмалар яратилиши ва идрок этилиши давомида кечадиган энг ахамиятли когнитив жараёнлардир. Инсон интеллектуал фаолиятининг айнан шу поғонасида объектив борлик ходисаларининг энг муҳим алоқа ва муносабатлари акс топади. Ҳис этиш, тасаввур қилиш каби психологик кечинмалардан фарқли равишда, тафаккур юритиш–ходисаларнинг билвосита акс топиши жараёндир. “Лисоний – тафаккур фаолияти давомида, - деб ёзган эди машҳур психолог Б.Ф.Ломов, - индивидуал тажриба инсоният томонидан тўпланган чексиз билим манбасига таянади” (Ломов 1986:17).

Таржиманинг алоҳида кўринишдаги нуткий фаолият мақомига эга эканлигини

исботлашга катта қуч сарфлаган олимлар қаторига И.А.Зимняя ҳам қиради. Таржиманинг рецептив–репродуктив фаолият намунаси сифатида қарашни аввал кичик бир мақолада таклиф қилган олима (Зимняя 1978) кейинчалик шогирди В.И.Ермолович билан ҳаммуаллифликда ўша пайтларда Москва чет тиллар институти ҳузурида ташкил қилинган таржимонлар олий курси тингловчилари учун мўлжалланган “Таржима психологияси” ўқув қўлланмасини тайёрладилар (Зимняя, Ермолович 1981). Мазкур қўлланма муаллифлари қайд этишларича, ҳар қандай рецептив нуткий фаолиятда идрок билан боғлиқ механизмлар ҳаракатга келса, продуктив нуткий фаолият эса яратувчан когнитив механизмлардан фойдаланади. Сўзлаш ва ёзиш фаолияти предметини сўзловчининг фикри ташкил қилса, эшитиш ва ўқиш фаолияти предмети эса–бошқанинг фикридир. Таржиманинг ўзига хослиги рецептив ва продуктив фаолиятларнинг учинчи кўринишдаги рецептив–продуктив турга бирикишидadir.

Аслият матнини англаш пайтида таркиби бирликлар ўртасида мазмуний–структур боғлиқликлар қайта шаклланади. И.А.Зимняянинг таъбирича, матн мазмунини англаш пайтида ахборот меъёри кенгайди, чунки унда аслиятда мавжуд бўлган маълумотлар сакланиши билан биргаликда англаш ҳаракати давомида эришилган натижа ҳам акс топади, масалан у ёки бу ходисалар умумлаштирилиши, аниқлаштирилиши мумкин (Ўша асар, 48 бет). Шунга биноан эслатилган қўлланма муаллифлари қуйидаги хулосага келадилар: “таржима–нуткий фаолиятнинг ўзига хос, мураккаб, иккиламчи туридир. Бу фаолият идрок қилинаётган фикрнинг давомсиз равишда англаб бериш (шаклланиш ва шакллантириш) жараёндир” (Ўша асар, 14 бет).

Психоллингвистлар таржима фаолиятининг ўзига хослигини жараённинг воситали кечишида кўрадилар, зеро дастурлаштириш босқичига матнни

чет (таржима) тилида англаш вазияти кўшилади.

Машина таржимаси тизими билан машғул ва табиийки, ахборот – семиотик ёндашув тарафдорлари бўлган тадқиқотчилар таржима фаолияти тавсифига бироз бошқачарок ёндашдилар. Улар билиш назариясига таянган ҳолда нуткий фаолиятни ахборот узатиш жараёни сифатида талкин қиладилар. Улар таклиф қилинаётган моделда ахборот узатувчи, адресат ва матндан ташқари, объектив ва борлик ва унинг инсон онгида акс топиш тамойиллари ҳам ўрин эгаллайди.

Муаллиф яратган матн олам манзарасини вокелантиришнинг индивидуал шаклидир ва бунда нутк субъекти лисоний шахс сифатида намоён бўлади. Матнда тасвирланаётган вокелик ҳамда лисоний тафаккур натижалари матнда турли босқичларда кўриниш беради. Вокелик ҳақидаги ахборот депотатив босқичда намоён бўлса, қўлланилаётган лисоний воситалар структур сатҳда кўриниш беради, муаллиф фикрини таркиблаштирувчи бирликлар эса мантик босқичига оиддир.

Ахборот адресати матн, вокелик тасвирини тайёр ҳолда қабул қилиб олади. Матн идроки эса тил ва тафаккур муносабати қонуниятларига мос равишда кечади. Шунга биноан ахборот узатиш жараёни сифатида қаралаётган нуткий фаолият вокелик ҳақидаги маълумотларнинг қабул қилиниши, аклий ишлов берилиши ва узатилиши билан боғлиқ ҳолда талкин қилинади (Рябцева 1986:88-90). Таржима ушбу моделда ҳам нуткий тафаккур фаолиятининг алоҳида шакли сифатида қаралади, чунки таржима матннинг яратилиши одатдаги ахборот узатиш жараёни бўлмасдан, балки “тиллараро ахборот алмашиш ҳамкорлигидадир” (Ўша асар, 5-бет).

Машина таржимаси мутахассислари ҳам, худди психоллингвистлар каби таржима пайтида матнни қабул қилиш, тушуниш ва қайта яратиш жараёнларининг кечишини тасвирлашга ҳаракат қиладилар, чунки ушбу жараёнлар нуткий

фаолиятнинг ҳар қандай турига хосдир. Аммо таржима фаолиятининг ўзига хослиги сабабли ушбу механизмларнинг ҳаракати бошқачарокдир. Таржиманинг асосий хусусиятларидан бири унда матн идроки бошқа нуткий фаолият турларидан бошқачарок кўриниш олишида намоён бўлади. Зотан, таржимон матнни вокелик ҳақида ахборот олиш мақсадидан кўра кўпроқ ушбу ахборотни бошқа тил воситасида узатиш ниятида идрок этади.

Хўш, таржима жараёнида матнни тушуниш қандай кечади? Энг аввало, айтиш жоизки, матнда ифода топган ахборотни оддийгина англаш пайтида унинг айрим қисмлари ва жиҳатларини охиригача тушунмаслик ҳолатлари юз беради. Шунингдек, ахборотни қабул қилувчи шахсни у ёки мазмуннинг ифода воситалари қизиқтирмайди. Матн таржима мақсадида идрок этилаётган пайтда эса ушбу матн тўлиғича “қайта ишлов”дан ўтади, яъни у нафакат мазмун, балки шакл жиҳатидан ҳам таҳлил қилинади. Таржимон учун шакл ва мазмун муносабати муҳимдир ва бу муаллиф фикри ифода воситаларини имкони борича қайта тиклаш заруратини қондиришга имкон беради. Бундан маълум бўладики, таржима жараёнида бажариладиган когнитив фаолиятда матн янада батафсил, онгли равишда идрок қилиниб, ҳар томонлама таҳлилга тортилади.

Шундай қилиб, таржиманинг нуткий фаолиятнинг ўзига хос тури эканлиги барча томондан эътироф этиб келинмоқда. Лекин таржима матнининг яратилиши масаласида тадқиқотчиларнинг хулосалари баъзан эътиборли даражада фарқ қилади. Жумладан, психоллингвистик ёндашувда лисоний тафаккур фаолиятининг умумий механизмлари тавсифланиб, таржиманинг ҳар қандай нуткий фаолиятга хос хусусиятларга эга эканлиги таъкидланади. Кўрсатилишича, таржима матннинг яратилиши нуткий фаолият тамойилларига асосланади ва таржима фаолияти, худди бошқа нуткий фаолият турлари каби, уч босқичли жараёндир. Бошқача айтганда, таржима фаолияти тадқиқотида умумийликдан

хусусийликка томон бориш йўли танланади.

Автоматик таржима билан машғул тадқиқотчилар эса масалага бошқача ёндашадилар. Уларнинг наздида, таржима – ахборот яратиш ва узатиш жараёнидир ва ушбу фаолият индуктив усуллар ёрдамида ўрганилиши лозим. Бундай ёндашувда нутқ яратилишининг умумий механизмлари сўнгги ўринда туриши табиий. Бундан ташқари, информация – семиотик йўналишда фақат лисон ва коммуникация ўртасидаги муносабатлар ҳақидаги маълумотлар ўрганилиб, ҳар қандай фаолиятнинг марказий элементи – инсон назаридан четда қолади. Фаолият категориясининг фалсафий тавсифида субъект марказий ўринда туради, чунки тақрорланмас нейрофизиологик қобилят соҳиби бўлган, ижтимоий тизимда лисоний – маънавий белгилари билан намоён бўладиган, фаолият юритиш учун барча турдаги қобилятга эга инсонгина онгли ва самарали фаолият ижрочиси вазифасини бажара олади. Таржима инсон бажарадиган фаолият турлари қаторига киритилар экан, таржимон воқелик билан муносабатга киришиб, унга таъсир ўтказадиган ва маълум бир жамоавий эҳтиёжни қондирадиган субъект сифатида тавсифланиши шарт. Таржимонга бу мақомнинг берилиши ушбу касбга хос қатор хусусиятларнинг моҳиятини аниқлашга имкон яратиши мумкин.

Таржимоннинг ўзга шахс (аслият муаллифи)нинг коммуникатив режасини қабул қилиб олиши унинг фаолиятини мотив, ижро мақсади қаби таркибий қисмлардан холи қила олармикан?! Психологлар таржимоннинг шахсий коммуникатив мақсад ва истакларига эга бўлмаслигини “идрокли воз кечиш” ҳаракатига йўйишиб, бундай воз кечишни таржиманинг ижтимоий моҳияти, буюртма бўлиши билан боғламоқчи бўладилар. А.А.Леонтьевнинг таъбирича, таржимоннинг ушбу ҳаракати унинг “яратувчанлик ва атрофдаги оламда кечаётган воқеалар, ходисалар қатнашчиси имконига эришиши билан боғлиқ” эмиш (Леонтьев 2001:289). Машхур рухшунос –

тилшуноснинг ушбу фикрига гумоним борлигини айтмасликнинг иложи йўқ. Ахир таржимон ҳеч қандай мотивга, коммуникатив мақсадга ёки шахсий истакка эга бўлмасдан туриб, қандай фаолият бажара олади?! Мотив – инсонни ҳаракатга ундайди, фаолиятнинг ҳар қандай турининг манбаи – мотивдир. Шунинг билан биргаликда, мотивнинг ҳар доим ҳам аниқ кўзга ташланмаслигини, унинг баъзан яширин ҳолда мавжуд бўлишини ҳам унутмаслик керак. Бундан ташқари, инсонни маълум бир фаолиятга бир неча турдаги мотивлар ундаши ҳам мумкин. Таржима фаолияти, назаримда, бир нечта мотив таъсирида уйғонадиган фаолиятлардандир, зеро унда қондириладиган эҳтиёжлар кўлами ҳам анчагина кенг. Таржимон касбий фаолиятини ҳаракатга келтирувчи асосий мотивлардан бири унинг ижтимоий–лисоний шахс ролини бажариши ва мутахассис сифатида маданиятлараро мулоқот пайтида субъектларнинг бир–бирини тушунишини таъминловчи лисоний–маданий воситалар, амаллар мажмуасини шакллантирилиши ва бойитилишидир.

Айтилганларнинг барчаси таржима фаолиятининг ўзига хос лисоний фаолияти намунаси бўлишидан гувоҳлик беради. Биринчидан, таржима фаолияти таржимоннинг шахсий сифатлари, унинг лисоний шахс мақомида намоён бўладиган қобиляти билан боғлиқ. Иккинчидан, билвосита маданиятлараро мулоқот шароитида фаолият кўрсатаётган таржимон, олдиндан тайёр мотив, коммуникатив мақсадни қабул қилиши сабаб, аслиятдаги лисоний белгиларни механик тарзда таржима матнига кўчириш амалиётидан холос бўлиб, аслиятни функционал муқобилликка оид турлича кўринишларда трансформациялаш ташвишини кўради. Моҳиятан ижодкорлик, яратувчанлик руҳида бажариладиган бундай фаолият таржимон лисоний–тафаккур фаолияти доирасидан стереотип–андозали ҳаракатлар ҳам ўрин олиши мумкинлигини инкор этмайди.

Адабиётлар:

1. Ахутина Т.В. Нейролингвистический анализ динамической афазии. – М.: Изд-во, МГУ, 1975. -144 с.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. М.; Л.: Соцэкгиз, 1934.- 323 с.
3. Фафуров И. “Кодирий қошида кизармайси?” // Ёшлик 2013. 6-сон. Б. 7-11.
4. Исҳоқов Ё. ЗуллISONАЙНЛИК ва таржима // Таржима санъати. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт, 1980. – Б. 121-131.
5. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации. – М.: ИНФРА – М., 1997. -272 с.
6. Голев Н.Д. Лингвоперсонологическая вариативность языка // Известия Алтайского гос.университета, Серия «История, филология, философия и педагогика». - 2004. № 4.-С. 41-46.
7. Жинкин Н.И. Избранные труды. – М., 1998. – 280с.
8. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации – М.: Наука, 1982. – 157 с.
9. Зимняя И.А., Ермолова В.И. Психология перевода: Учебное пособие для высших курсов переводчиков. – М., Изд-во МГПИИЯ, 1981. – 99 с.
10. Карасик В.И.Языковой круг. Личность, концепты, дискурс. – М.:Гнозис, 2004. – 390 с.
11. Караулов Ю.Н. Русская языковая личность и задачи её изучения // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 3-8.
12. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987-264 с.
13. Караулов Ю.Н. Так что же такое «языковая личность»? // Этническое и языковое самосознание. – М.: И-Т народов России, 1995. – С. 63-65.
14. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972. -216 с.
15. Кубрякова Е.С. Когнитивная лингвистика и проблема композиционной семантики в сфере словообразования // Известия РАН. Серия литература и языка. – Т.61. – 2002. - № 1. – С. 13-24.
16. Лентьев А.А. Психоллингвистика. – Л.: Наука, 1967.
17. Леонтьев А.А. Деятельный ум. – М.:, 2001.
18. Львов Б.Ф. Когнитивные процессы как процессы психического отражения // Когнитивная психология. – М.:, Наука, 1986. – 205 с.
19. Зимняя И.А. Психологический анализ перевода как вида речевой деятельности // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М.Тореза. –М.:, 1978. Вып. 127. – С. 37-49.
20. Моррис Ч.У. Основны теории знаков // Семиотика – М.:, Радуга, 1983. – С. 37-89.
21. Нерознак В.Т. Лингвокультурология и лингвоперсонология // Вавилонская башня – 2. Слово Текст. Культура. – М.:, 2003. –С. 13-17.
22. Розин В.М. Семиотические исследования. М.; – СПб.: Изд-во PER SE; Университетская книга, 2001. – 256 с.
23. Рябцева Н.К. Информационные процессы и машинный перевод. Лингвистический аспект. – М.:, Наука, 1986. -168 с.
24. Сухих С.А. Репрезентативная сущность личности в коммуникативном аспекте реализаций. – Краснодар: Изд-во Кубанского гос. у-та. 1997.
25. Сухачев Н.Л. О семиотике Ч.С.Пирса. Тройственный знак в универсуме репрезентаций. – СПб.: Наука, 2003. – 106 с.
26. Халеева И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи. – М.: Высшая школа, 1989. – 238 с.
27. Шахнарович А.М. Внутреннее программирование в процессе перевода // Совершенствование перевода зарубежной НТА. – М.: 1978.
28. Щедровицкий Г.П.Избранные труды. – М.:, 1995. – 427с.
29. Якобсон Р. В поисках сущности языка // Семиотика. – М.:, Радуга, 1983. –С. 37-89.
30. Chomsky N. Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use/ - N.Y: Praeger, 1986.

XORIJIY FILOLOGIYA

til • adabiyot • ta'lim

Ilmiy-uslubiy jurnal

Samarqand

FOREIGN PHILOLOGY

language • literature • education

Scientific-methodology journal

Samarkand

Нашиёт-тахрир маркази

Мухаррир	–	С. Каримова
Техник мухаррир	–	Ҳ. Амирдинов
Сахифаловчилар	–	З.Усманова, Ш. Абдурахимов

Самарканд давлат чет тиллар институти нашр-матбаа маркази:

Самарканд ш., Бўстонсарой кўчаси, 93.

Босишга рухсат этилган 25.09.2018.

Адади 200 нусха. Қоғоз бичими А4.

Буюртма №313. Times гарнитураси.

ХОРИЖИЙ ФИЛОЛОГИЯ» ИЛМИЙ-УСЛУБИЙ ЖУРНАЛИГА МАҚОЛАЛАРНИ ТАҚДИМ ЭТИШ ТАРТИБИ

- Мақола муаллифи ишлаётган муассаса раҳбариятининг йўлланма хати.
- Мақолани чоп этиш ҳақидаги эксперт хулосаси.
- Мутахассислиги бўйича фан доктори ёки профессор томонидан имзоланган тақриз.
- Муаллиф(лар) тўғрисида маълумот (иш жойи, лавозими, яшаш жойи телефони ва электрон почтаси).
- Мақолалар Microsoft Word дастури «Times New Roman» гарнитураси 14 шрифтда, қаторлар ораси икки оралиқ билан ёзилган, икки нусхада (электрон варианты билан бирга) тақдим этилади. Мақолалар чизмаларсиз саккиз саҳифада қисқа хабарлар эса икки саҳифадан ошмаслиги лозим.
- Формулалар компьютерда Word формулалар муҳаррирининг Math Type версиясида ёзилади.Чизмалар ва диаграммалар Давлат стандарт талабларига риоя қилинган ҳолда тайёрланиши лозим.
- Мурожаат қилинган адабиётлар рўйхати мақола охирида қуйидаги тартибда келтирилади: муаллифнинг фамилияси, исми-шарифи, китоб (журнал)нинг номи, нашриёт ва чоп этилган санаси (китоблар учун), журнал номери, саҳифа (журнал учун). Адабиётлар сони 7 тадан ошмаслиги тавсия этилади.
- Мақоланинг иккинчи нусхасида барча муаллифлар фамилияси, исми ва шарифларини кўрсатилган ҳолда, барча муаллифлар томонидан имзоланиши лозим.
- Мақолани миллий менталитет тил эталони бўйича, синчковлик ва диққат билан ёндашган ҳолда, услубий ва грамматик жиҳатидан юқори даражада талабчанлик билан илмий-услубий мақомида таҳрирланган ҳолда тайёрлаш талаб этилади.
- Зарурат бўлганда таҳририят мақола ва қисқа хабарларни таҳрир қилиш ҳуқуқига эга.
- Мақола муаллифга қайта ишлаш учун қайтарилса, мақоланинг охириги кўриниши олинган кундан бошлаб таҳририятга тушган ҳисобланади.
- Эълон қилинган материаллар муаллифга қайтарилмайди, тақриз ва изоҳ берилмайди.
- Янги илмий-услубий ва амалий натижаларга эга бўлган ва 50% дан ортиқ қисми илгари эълон қилинмаган ўзбек ёки рус, инглиз тилларида тайёрланган мақола ва қисқа хабарлар ва бошқа соҳа бўйича шакллантирилган эксперт гуруҳларининг экспертизасидан ўтган мақолалар журнал саҳифаларида жойлаштирилади.
- Мақоланинг ўзбек, рус ва инглиз тилларидаги аннотацияларининг борлиги текширилади.